

УДК 343.14
DOI 10.36919/ELJ.1.2023.59

В. І. Галаган,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального та
кримінального процесуального права,
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»
ORCID ID 0000-0001-8224-0099;

І. Ю. Саліхова,
кандидат юридичних наук,
прокурор Новобаварської
окружної прокуратури міста Харкова
ORCID ID 0009-0009-0217-5035

МІСЦЕ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЯК СКЛАДОВА ПОДІЇ, ЩО ПІДЛЯГАЄ ДОКАЗУВАННЮ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті наголошено на важливості встановлення місця вчинення кримінального правопорушення, що є складовою більш широкого поняття — події кримінального правопорушення як обставини, яка підлягає доказуванню у кримінальному провадженні. Поняття «місце вчинення кримінального правопорушення» проаналізоване з позицій кримінального права, кримінального процесу та криміналістики, зазначено про наявну різницю за правовим і процесуальним значенням. Звернено увагу на важливість встановлення й дослідження місця вчинення кримінального правопорушення в контексті його події, оскільки злочинне діяння не може відбуватися поза простором та часом його вчинення.

Ключові слова: обставини, що підлягають доказуванню, подія кримінального правопорушення, місце вчинення кримінального правопорушення, місце події, місце настання наслідків.

Постановка проблеми та її актуальність. Кримінальне провадження є складною і багатогранною діяльністю, що передбачає різні системи та дії. Її підґрунтям є діяльність щодо з'ясування обставин події кримінального правопорушення, збирання та закріплення фактів, що підтверджують або спростовують наявність цієї події. Аналізована діяльність завжди пов'язана з пізнанням обставин минулого, тобто тих, свідком яких не були ні слідчий, ні прокурор, ні суд. Пізнати ці обставини вони можуть лише опосередкованим шляхом, ґрунтуючись на тих фактичних даних про подію, що сталася, які залишилися в об'єктивному світі.

Основним аспектом кримінальної процесуальної діяльності є пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення, що відбувається за загальними правилами пізнавальної діяльності. Особливістю пізнання, здійснюваного органами досудового розслідування, прокурором і судом, є те, що воно є засвідчувальним: установлені під час досудового розслідування та судового розгляду факти й обставини мають бути підтверджені відомостями й фактами, одержаними у визначеному законом порядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Встановлення місця вчинення кримінального правопорушення передбачає обсяг фактичних даних, що можуть бути виявлені, зафіксовані й вилучені під час його огляду. Його матеріальна обстановка є одним із основних і найбагатших джерел інформації, відображенням наслідків певного кримінального правопорушення. Вивченню цього поняття присвячено значну увагу науковців, його у своїх працях досліджували Р. В. Вереша, Ю. М. Грошевий, С. М. Зав'ялов, Н. І. Клименко, А. О. Ляш, В. Г. Мороз, Р. Ю. Савонюк, С. М. Стахівський, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова та інші.

З розвитком вітчизняного законодавства мали місце неодноразові спроби визначити та закріпити поняття «місце вчинення злочину», однак загальноприйнятого визначення цього терміна українське законодавство досі не має. Попри це, зазначене поняття вживають у науці кримінального права, кримінального процесуального права та криміналістики. Отже,

метою статті є подальше дослідження значення, у якому вжито цей термін у науці кримінального та кримінального процесуального права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ознака місця вчинення злочину у кримінальному праві є визначальною для кваліфікації діяння як певного злочину, передбаченого диспозицією правової норми. Водночас для науки кримінального процесуального права та криміналістики місце вчинення, навпаки, має значення встановлення конкретного кримінального правопорушення серед інших для його ретельного дослідження, з'ясування способу вчинення як складової події кримінального правопорушення і як елементу криміналістичної характеристики, для пошуку та вилучення слідів з метою їх подальшого використання в доказуванні, визначення місця проведення досудового розслідування у кримінальному провадженні на підставі вимог статті 218 КПК України, обрання методики розслідування кримінального правопорушення.

У законодавстві України донині не запропоновано визначення поняття «місце вчинення злочину». Відповідно до Особливої частини КК України, місцем вчинення злочину в одних випадках вважають територію України, повітряний простір, економічну зону України, а в інших використовують його як географічне поняття (наприклад, море, внутрішні морські та територіальні води, атмосферне повітря, вода, транспортні комунікації). У ряді складів злочинів місцем їх вчинення є територія, на яку поширюється чітко визначений правовий режим.

Зокрема, визначаючи місце вчинення злочину за кримінальним правом України, Р. В. Вереша стверджує, що це окреслена в законі певна територія, на якій вчиняють злочин. Наприклад, це митний кордон (стаття 201 КК України), територія заповідника (частина 1 статті 248 КК України), поверхня і надра морського дна відповідних районів, які прилягають до узбережжя або островів, що має назву «континентальний шельф» України (стаття 244 КК України), поле бою (стаття 432 КК України) [1, с. 106].

Ширше досліджуване поняття розглядають Г. П. Жаровська й О. І. Ющик. На думку цих авторок, місце вчинення злочину — це певна територія, на якій відбулася подія злочину або настали суспільно небезпечні наслідки [2, с. 82]. У цієї позиції є як прихильники, так і опоненти, що є цілком логічним з огляду на невизначеність вказаних питань у законодавстві України.

Зокрема, питання визначення поняття місця злочину аналізує В. Г. Мороз і наводить три найпоширеніші позиції, висловлені у літературі:

1) місце настання злочинних наслідків не охоплено поняттям місця вчинення злочину. Наприклад, як зазначає ця авторка з посиланням на думку Т. О. Леснієвськи-Костаревої, місце вчинення злочину — це територія або простір, де виконавець вчиняє діяння, що утворює об'єктивну сторону складу злочину, незалежно від місця настання злочинного результату;

2) місце вчинення злочину може охоплювати місце настання злочинних наслідків. Зокрема, на думку Є. Л. Стрельцова, місце вчинення злочину — це певна територія, де було розпочато і/або закінчено злочинне діяння і/або настали злочинні наслідки;

3) місце вчинення злочину завжди охоплює місце настання злочинних наслідків. Наприклад, продовжує зазначена авторка, О. М. Омелчук вважає, що місцем вчинення злочину є певна територія, на якій вчиняють суспільно небезпечне діяння та настають суспільно небезпечні наслідки [6, с. 125–129].

Кожний підхід до визначення поняття «місце вчинення злочину» як кримінально-правової категорії заслуговує на увагу і має право на існування, оскільки всі вони є обґрунтованими, дослідженими і побудованими на засадах повноти, всебічності та неупередженості дослідження обставин вчиненого злочину. Однак, на нашу думку, під час досудового розслідування підлягають дослідженню як місце вчинення кримінального правопорушення (місце, у якому діяння було розпочате, продовжене та завершене), так і місце настання злочинних наслідків. Вважаємо ці два поняття складовою події кримінального правопорушення незалежно від того, який склад (формальний чи матеріальний) злочину та чи є злочинні наслідки обов'язковою або факультативною ознакою цього складу.

Досліджуючи поняття «місце вчинення злочину» з позиції кримінального процесуального права, Р. Ю. Савонюк визначає його як конкретну територію, місцевість чи її частину, приміщення, транспорт або інше місце, що має географічне чи топографічне визначення (річка, міст тощо), де було вчинено дії, які утворюють об'єктивну сторону злочину [8, с. 73].

Вважаємо більш слушною позицію А. О. Ляша та С. М. Стахівського, які обґрунтовують, що місце вчинення злочину є територією, на якій вчинено злочинне діяння (бездіяльність).

На думку цих авторів, ступінь точності встановлення місця вчинення злочину також може бути різним: в одних випадках розкрити злочин неможливо, не встановивши місця вчинення злочину з точністю, що вимірюється метрами, в інших — це місце може бути визначено у вигляді назви населеного пункту, назви залізничної станції, вокзалу тощо [5, с. 118–119].

Зі свого боку Ю. В. Задорожко, розглядаючи особливості предмета доказування в кримінальному провадженні, пов'язаному із неналежним виконанням професійних обов'язків медичним працівником, посиляючись на М. М. Яковлева, виокремлює такі місця вчинення зазначеного злочину: 1) загальне місце діяльності суб'єкта, тобто медичний заклад, де пацієнту було надано медичну допомогу, що мала негативні наслідки; 2) місце виконання суб'єктом злочину окремих дій, де він реалізує свою професійну активність (автомобіль швидкої допомоги, хірургічна палата тощо); 3) місце настання наслідків злочинного діяння [3, с. 71].

Отже, стосовно визначення місця вчинення кримінального правопорушення в наукових колах триває дискусія. Немає єдиного погляду на це питання й серед проанкетованих нами 236 працівників органів досудового розслідування. Щоправда, на думку більше ніж половини з них — 130 (55,1 %) респондентів, місцем вчинення кримінального правопорушення є територія, на якій його було вчинено, і ця позиція цілком збігається з нашою. Водночас 58 (24,5 %) слідчих зазначають, що місцем вчинення кримінального правопорушення варто вважати територію, на якій його було вчинено та виявлено його наслідки; на думку 37 (15,7 %) осіб, цим місцем є територія, на якій вчинено кримінальне правопорушення чи виявлено його наслідки, незалежно від їх розташування; лише 11 (4,7 %) респондентів переконані, що цим місцем є територія, на якій було виявлено злочинні наслідки.

Варто підкреслити, що поняття «місце вчинення злочину» у матеріальному й процесуальному праві не є тотожним. У кримінальному праві це поняття характеризують певною узагальненістю ознак, притаманних невизначеній кількості територій. З позиції кримінального процесу місцем є конкретна територія із визначеними межами, на якій було вчинено конкретне кримінальне правопорушення. Крім того, у кримінальному праві належність місця настання злочинних наслідків до місця вчинення злочину є питанням дискусійним. Натомість у межах кримінального процесу місце настання наслідків має бути досліджене в будь-якому випадку як обставина, передбачена пунктом 1 частини 1 статті 91 КПК України.

Аналізуючи загальні положення огляду місця події, Н. І. Клименко вказує лише одну категорію із зазначених — місце події, дійшовши висновку, що ним може бути не лише те місце, де вчинено злочин, а й те, де знайдено різні сліди, що вказують на його зв'язок зі злочинном. Зазвичай це місце підготовки до злочину, приховування об'єктів злочинного посягання, знарядь злочину й інших речових доказів. Місцем події, зазначає ця авторка, може бути певна ділянка території (суші, водяної поверхні, дна водоймища) чи приміщення. Існують «рухливі» місця події: залізничні чи трамвайні вагони, автобуси, тролейбуси, автомобілі, морські й річкові судна [7, с. 3].

Отже, поняття місця вчинення злочину та місця події є спорідненими поняттями, однак їх не варто ототожнювати. Цілком поділяємо позицію науковців, які вважають, що місцем події є ділянка місцевості, житло чи інше приміщення, у межах якого виявлено сліди й об'єкти, що свідчать про вчинений злочин. Поза межами місця вчинення злочину зазначені обставини мають обов'язково досліджуватися, а результати фіксуватися під час складання однойменних протоколів огляду місця події з метою подальшої конкретизації місця вчинення злочину, шляхів можливого до нього підходу та відходу з нього.

З огляду на зазначене місце події є більш широким і всеосяжним поняттям, що охоплює місце підготовки до вчинення злочину, місце безпосереднього вчинення злочину, місце приховання слідів злочину та наслідки злочинного діяння. Першочерговим фактором під час проведення досудового розслідування у кримінальному провадженні є саме встановлення місця вчинення злочину, який є відправною та допоміжною ланкою для встановлення інших складових події кримінального правопорушення. Однак поняття «місце події» та «місце вчинення злочину» не завжди збігаються. Встановивши місце події, що є, наприклад, місцем настання наслідків злочину чи виявлення знарядь його вчинення або предметів злочинного зазіхання, слідчий має встановити й дослідити місце вчинення злочину в межах проведення огляду місця події.

Встановлення місця події має суттєве значення, оскільки допомагає з'ясувати, як відбувалася подія, хто міг бути до неї причетним, хто міг бачити подію, а згодом перевірити дані, одержані під час досудового розслідування. Завдяки визначеному місцю вчинення злочину в подальшому визначають також підслідність матеріалів кримінального провадження.

Розглядаючи поняття місця вчинення злочину з позиції криміналістики, В. Ю. Шепітько слушно зазначає, що воно як елемент криміналістичної характеристики дає змогу відповісти на запитання, де вчинено злочин. Місцем вчинення злочину можуть бути квартира, будинок, вулиця, місце вживання спиртних напоїв, безлюдне місце, поле тощо. Важливе значення мають і ті місця, де здійснювали підготування до вчинення злочину або залишено сліди, пов'язані зі злочинною подією, або приховано їх ознаки. Під час розслідування багатьох злочинів варто враховувати: а) місце, де відбувалися підготовчі дії до злочину; б) місце безпосереднього вчинення злочину; в) місце, де залишено сліди (у широкому розумінні) злочинного посягання; г) місце приховування слідів злочину, знарядь, засобів його вчинення, предмета злочинного посягання. Ознаки місця злочину, як наголошує цей науковець, визначають видом посягання та його способом. Зокрема, крадіжка може бути вчинена з магазину, складу або іншого сховища, з контейнера потяга або вантажного автомобіля, з індивідуальної квартири або приватного будинку. Взаємозв'язок місця вчинення злочину та способу злочинного посягання може бути кваліфікуючою ознакою, визначати значну суспільну небезпеку (наприклад, передбачений частиною 3 статті 187 КК України розбій, поєднаний із проникненням у житло, інше приміщення чи сховище) [9, с. 255–256].

Поділяючи цю позицію, Л. І. Керик зазначає, що місце вчинення злочину має важливе доказове значення: без його встановлення факт злочину навряд чи буде доведено. Натомість як елемент криміналістичної характеристики, вказує ця авторка, місце вчинення злочину надає можливість відповісти на запитання, де це відбувалося. Під час розслідування злочинів необхідно врахувати: де проводили підготовчі дії, де безпосередньо вчинено злочин; де залишено сліди злочинного посягання; де приховано його сліди, знаряддя й засоби його здійснення, предмети злочинного посягання [4, с. 41–42].

Отже, саме через місце вчинення кримінального правопорушення, його огляд із застосуванням криміналістичних технологій, методів і прийомів можна виявити та встановити вагомі, процесуально значущі обставини, факти, які у подальшому безпосередньо вплинуть на спрямування досудового розслідування. Проведення першочергових слідчих (розшукових) дій саме на місці вчинення кримінального правопорушення дає змогу встановити та вилучити ті процесуально значущі об'єкти, за допомогою яких можливо буде встановити подію кримінального правопорушення та довести важливі для кримінального провадження обставини, зокрема передбачені в частині 1 статті 91 КПК України.

Отже, під час встановлення події кримінального правопорушення як елементу предмета доказування важливого значення набуває безпосереднє місце вчинення діяння. Якщо місце вчинення діяння та місце настання його наслідків не збігаються, необхідно дослідити обидва факти. Однак місцем вчинення злочину вважатимуть саме місце протиправного діяння незалежно від того, де настали наслідки.

Висновки. Отже, категорія місця вчинення злочину за матеріальним і процесуальним правом різниться за правовим і процесуальним значенням. Зокрема, одним із завдань, зазначених у частинах 1, 2 статті 1 КК України, є запобігання злочинам шляхом визначення, які суспільно небезпечні діяння є злочинами. Розглядаючи поняття злочину та його склад, законодавець зобов'язує орган досудового розслідування серед інших елементів складу злочину встановлювати об'єкт та об'єктивну сторону злочину – суспільні відносини, на які посягають злочинні діяння, що охоплюють час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення.

Натомість одним із завдань кримінального провадження, визначених у частині 1 статті 2 КПК України, є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. Реалізація норм кримінального процесуального законодавства забезпечує досягнення цих завдань, адже саме проведення слідчих (розшукових) дій під час здійснення досудового розслідування поступово та поетапно, з урахуванням отриманих фактичних даних і визначенням елементів криміналістичної характеристики, зокрема слідової картини, спрямовано на встановлення елементів складу злочину, що сприяє реалізації засад і забезпечує виконання завдань, визначених у КК та КПК України.

Встановлення й дослідження місця вчинення кримінального правопорушення має важливе значення в контексті події кримінального правопорушення, оскільки злочинне діяння не може відбуватися поза простором, так само, як це неможливо поза часом. Під час визначення місця вчинення кримінального правопорушення варто застосовувати загальне правило, встановлене для визначення часу його вчинення, відповідно до якого місцем вчинення злочину є місце вчинення особою дій або бездіяльності. Однак дослідженню підлягає не лише місце вчинення кримінального правопорушення, а й місце події як категорія ширша з кри-

міналістичної точки зору, що охоплює місце готування до злочину, безпосереднього його вчинення, виявлення його слідів і знарядь, місце їх приховання тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. 2-ге вид., переробл. та доповн. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 320 с.
2. Жаровська Г. П., Ющик О. І. Кримінальне право України (Загальна частина) : навч. посіб. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. 304 с.
3. Задорожко Ю. В. Особливості предмета доказування в кримінальному провадженні, пов'язаному з неналежним виконанням професійних обов'язків медичним працівником (ст. 140 Кримінального кодексу України). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 3, т. 3. С. 69–72.
4. Керик Л. І. Криміналістична характеристика та основи розслідування доведення до самогубства: монографія / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків : Апостіль, 2013. 188 с.
5. Ляш А. О., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному судочинстві : навч. посіб. / за наук. ред. Ю. М. Грошевого. Київ : Ун-т «Україна», 2006. 185 с.
6. Мороз В. Г. Поняття місця вчинення злочину як ознаки об'єктивної сторони. *Юридична наука*. 2014. № 5. С. 122–136.
7. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів : наук.-практ. посіб. / за ред. Н. І. Клименко. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 216 с.
8. Савонюк Р. Ю. Доказування в досудовому слідстві : навч. посіб. / за ред. О. М. Бандурки. Сімферополь : ДОЛЯ, 2003. 184 с.
9. Шепітько В. Ю. Криминалистика : курс лекцій. Издание четвертое. Харьков : Одиссей, 2011. 368 с.

REFERENCES

1. Veresha R. V. (2012). *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna* : navch. posib. 2-he vyd., pererob. ta dopov. Kyiv : Tsentri uchbovoi literatury, 320 p. [in Ukrainian].
2. Zharovska H. P., Yushchik O. I. (2013). *Kryminalne pravo Ukrainy (Zahalna chastyna)* : navch. posib. Chernivtsi : Chernivetskyi nats. un-t, 304 p. [in Ukrainian].
3. Zadorozhko Yu. V. (2014). *Osoblyvosti predmeta dokazuvannya v kryminalnomu provadzhenni, poviazanomu z nenalezhnym vykonanniam profesiinykh oboviazkiv medychnym pratsivnykom (st. 140 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy)*. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya «Pravo»*. Vyp. 3, t. 3. P. 69–72 [in Ukrainian].
4. Keryk L. I. (2013). *Kryminalistychna kharakterystyka ta osnovy rozsliduvannya dovedennia do samohubstva* : monohrafiia / za red. prof. V. Yu. Shepitka. Kharkiv : Apostil, 188 p. [in Ukrainian].
5. Liash A. O., Stakhivskiy S. M. (2006). *Dokazy i dokazuvannya u kryminalnomu sudochynstvi* : navch. posib. / za nauk. red. Yu. M. Hroshevoho. Kyiv : Un-t «Ukraina», 185 p. [in Ukrainian].
6. Moroz V. H. (2014). *Poniattia mistsia vchynennia zlochynu yak oznaky obiektyvnoi storony*. *Yurydychna nauka*. № 5. P. 122–136 [in Ukrainian].
7. Ohliad mistsia podii pry rozsliduvanni okremykh vydiv zlochyniv : nauk.-prakt. posib. / za red. N. I. Klymenko. Kyiv : Yurinkom Inter, 2005. 216 p. [in Ukrainian].
8. Savoniuk R. Yu. (2003). *Dokazuvannya v dosudovomu slidstvi* : navch. posib. / za red. O. M. Bandurky. Simferopol : DOLIA, 184 p. [in Ukrainian].
9. Shepytko V. Yu. (2011). *Krymynalistyka : kurs lektsyi. Yzdanye chetvertoe*. Kharkov : Odyssei, 368 p. [in Ukrainian].

V. I. Galagan, I. Yu. Salikhova. THE PLACE OF COMMISSION OF A CRIMINAL OFFENSE AS A COMPONENT OF AN EVENT SUBJECT TO PROOF IN CRIMINAL PROCEEDINGS

This article underscores the significance of establishing the place of commission of a criminal offense, which constitutes a component of a broader concept – the event of a criminal offense as a circumstance subject to proof in criminal proceedings. The concept of «the place of commission of a criminal offense» is analyzed from the perspectives of criminal law, criminal procedure, and criminology, highlighting the existing differences in legal and procedural meanings. Attention is drawn to the importance of establishing and investigating the place of commission of a criminal offense within the context of its occurrence, as a criminal act cannot transpire beyond the spatial and temporal confines of its commission.

Key words: *circumstances to be proven, event of a criminal offense, place of commission of a criminal offense, place of the event, place of consequences.*